

**ПЕДАГОГИЧЕСКИ
ФУНДАЦИЯ**

ТЕОРИЯ НА ВЪЗПИТАНИЕТО И ДИДАКТИКА

РЕЛИГИОЗНОТО ОБРАЗОВАНИЕ ДНЕС – ТИПОВЕ И ПОДХОДИ В СЪВРЕМЕННАТА ПЕДАГОГИЧЕСКА ПРАКТИКА

Магдалена Легкоступ

Понятието *религиозно образование* (religious education) е термин с широко значение в областта на педагогиката. То обхваща различни видове образователна дейност, свързана с изучаването на религия, с религиозното възпитание, с формирането и развитието на религиозно съзнание. В този широк смисъл религиозно образование могат да бъдат наречени всички сфери на образователна дейност, свързани с религията по принцип. В световен план този термин се употребява най-вече по отношение на училищното образование, където често наред с него понякога в допълнение се използва и понятието *възпитание на ценности* (Values). Като най-близки синоними на *religious education* в англоезичната литература се използват *religious formation* и *religious instruction*, като последният термин има по-тясно значение и обозначава вероучителните форми на обучение.

Религиозното образование може да се осъществява в различни форми, част от които съответстват, а други не съответстват на принципите на светското училище. За по-ясното разграничаване на тези два случая е важно функционалното предназначение на *типологията или видовете религиозно образование*.

Понятието *религиозно образование* съдържа доста широк кръг от явления. Първо, подобно на начина, по който се различават общо-

образователните и професионалните образователни програми, следва да се говори поотделно и за *общо (училищно)*, и за *професионално* религиозно образование. Професионалното религиозно образование цели подготовката на професионални служители на култа (клирици, диригенти на църковни хорове и т. н.), мисионери, богослови и други специалисти, осъществяващи служение в инфраструктурата на религиозните организации. Към категорията на професионалното, безусловно, се отнася също и религиозното и друго образование, имащо за цел подготовката на специалисти за изучаване на религиозния живот „отвън” и повишаването на съответните квалификации.

Същевременно професионалното религиозно образование достатъчно ясно очертава областта, към която се отнася и в която протича този вид дейност. Основно това е областта на висшето професионално, частично – средно професионално, както и допълнително образование. Обучението в тази област съществено се отличава организационно и методологически от учебно-възпитателния процес в общообразователното училище.

От общото и професионалното е необходимо да се разграничава *енорийското*, или *специалното* религиозно образование. Към тази категория принадлежат и молитвените и медитативни практики, оглашението (катехизацията) и други видове възпитание и инструктаж, осъществявани обикновено в религиозните общности или в семейството, които имат като главна цел включването на обучаемия в определена вероизповедна традиция и нейното усвояване. Множеството недоразумения по отношение на въпроса за възможностите за изучаване на религия в общообразователното училище произтичат именно от смесването на този особен тип образователна дейност с училищното религиозно образование. Причината за това е разбираема: през доста дълъг период от историята на християнската цивилизация училището се намира в недрата на Църквата, където двата типа образователна дейност са тясно преплетени. Същевременно самият факт на съществуване на *училището като институция*, различно от другите църковни институции, свидетелства вече, че училищната образователна дейност изисква свое автономно пространство, отделено от храмовото, богослужебното, вероизповедното. Днес всяко светско и повечето християнски училища в Европа са независими от църковните структури, функционират по свои закони

и правила, съществено различни от правилата, приети в пространството на енорийския живот.

Училищното религиозно образование се отличава от двата други вида по това, че си поставя на първо място *общообразователни цели и задачи*, свързани с общото развитие на личността. В училище с религиозно-образователен блок в програмите неминуемо се влиза във взаимодействие с други, нерелигиозни учебни предмети и, което е още по-важно, с тази система от идеи и принципи (идеология), която ръководи училището и която невинаги е съвместима с вероизповедната система от ценности.

В съвременния свят встъпването на религиозната общност във взаимодействие с държавната (обществена) система на образование означава в една или друга степен попадане на *светска* почва с всички произтичащи от това последствия. В християнското културно пространство това включва като правило встъпването на църквата на територия с чужда юрисдикция, което налага на йерарсите, богословите и подготвените за училищно служение учители особени ограничения и отговорности. Църковните педагози трябва по-добре от който и да е друг да умеят да разграничават мисионерското и педагогическото служение, енорийското и училищното образование. Преходът от първото към второто изисква преосмисляне на концепцията за религиозното образование и сериозна преориентация на задачите, методите и съдържанието на образованието, неговото място и роля в общообразователния процес – т.е. образователна стратегия като цяло. Затова такава стъпка изисква от християнските църкви много труд. В частност, както свидетелстват немските богослови, след приемането на новата конституция в Германия е бил необходим дълъг период, почти десет години, преди Евангелическата църква в Германия през 1958 г. да заяви, че е „готова за свободно служение в свободното училище” [4, 78]. Днес в Германия преподаването на християнството в училище (*Lernort Schule*) и енорийското обучение (*Lernort Gemeinde*) са различни видове преподавателска специализация. Съответно се развиват и две самостоятелни направления в дидактиката [4].

В хода на историята заедно с изменението на педагогическата парадигма съществено се променя съотношението между религиозните и светските компоненти на училищната програма, трансформира

се и представата за тяхната роля. В съвременния свят е представено цялото теоретически мислимо многообразие от форми на училищно религиозно образование, отразяващи както различния исторически опит на народите, така и тяхното културно своеобразие. Същевременно всички те могат да се групират в две основни форми: *конфесионално и неконфесионално (светско)*. Първата форма като правило е по-традиционна. Приемането на идеята за светското религиозно образование (както и на идеята за отделянето на училището от църквата) изисква определено ниво на секуларизация на обществото и обмисляне на нова религиозно-педагогическа парадигма. Днес именно тази форма на образование се развива най-динамично.

Умението да се различават двете посочени форми на образование е тясно свързано с нивото на правна култура в страната, доколкото необходимостта от ясно определяне на това какви форми на обучение по религия в училище могат да бъдат признати за светски и какви – не, възниква като правило във връзка с въпросите за правата на човека и спазването на конституционните норми.

Изключително негативното влияние върху съвременното класифициране на религиозно-образователните дейности оказва широко разпространената практика за ограничено тълкуване на термина „религиозно образование” и фактическото му отъждествяване с конфесионалното.

Конфесионалното религиозно образование е образование за едновременност. То изхожда от предпоставката за принадлежност на учащите се към едно вероизповедание. Затова то се характеризира със следните специфични особености:

- има вероучителен (катехизичен) характер;
- включва в образователните си цели и задачи укрепване на конфесионалната идентичност, подготовка за определени планирани събития от религиозния живот на учащите се (към конфирмация, например);
- осъществява възпитание в съответствие с етичните норми, приети в религиозната общност;
- включва в образователния процес, без това да нарушава общообразователните цели на училището, обща молитва и провеждане на богослужения, почитане на религиозни светини;
- апелира за единомислие на учащите се по вероизповедните въпроси.

В светската държава такова образование може да се осъществява, без да се нарушава свободата на съвестта, единствено на доброволни начала. Ако системата на образование осигурява възможност за конфесионално изучаване на две и повече вероизповедни традиции (религии), тя е *поликонфесионална*, ако само на една – тогава тя е *моноконфесионална (унитарна)*.

Степента на конфесионалност се определя според връзката на образователната дейност с изповядването на вярата от участниците в обучението, доколкото то е за едновременци, и напълно може да има при желание неконфесионален характер.

Неконфесионалното светско религиозно образование е образование за всички. То изхожда от признаването на свободата на учащите се в избора на вяра и на конфиденциалност в религиозните им убеждения. Това е образование, в което актът на личното вероизповедание не е нито условие, нито компонент от учебно-възпитателния процес. По своята природа тази форма на образование е несъвместима с вероучителното преподаване на религия, с представянето на определено вероучение като неоспорима истина, с превръщането на религиозното благочестие в задължителен нормативен статус. То не изисква религиозна самоидентификация на учащите се и не може да си поставя за цел обръщането на ученика във вярата, преориентация на неговите религиозни убеждения, приемане на етични конфесионални норми на поведение (благочестие), включване в религиозния живот на общността. Едно от задължителните условия на светското религиозно образование е независимостта на педагога в неговата професионална дейност от поръченията и интересите на религиозните общности. Друго условие е отказът от включване в образователния процес на култови действия и открити форми на религиозно почитание.

Тази форма на религиозно образование изисква от учителя усвояване и съблюдаване на специална педагогическа етика, насочена към осигуряване на конституционните права на учениците, на принципа на светскост в училището, на плурализъм и толерантност. За да бъдат избегнати конфликти на етно-конфесионална основа при преподаване на религия в поликонфесионална аудитория, е необходимо да се отдели повишено внимание на положенията, заложиени в Конституцията и законите на Р България. Така например Правилникът за прилагане

на *Закона за народната просвета* не допуска „налагането на учениците на идеологически и религиозни доктрини” и постановява, че в „светските училища религиите се изучават в исторически, философски и културен план” (чл. 4). Презумпцията на неверието на учащия се става в този случай отправна точка на взаимодействието на учителя с ученика.

Светското религиозно образование има важно преимущество пред конфесионалното. То позволява да се въведе религиозен компонент в програмата на светското училище *на задължителна основа* без разделяне на учащите се по вероизповедна принадлежност. По отношение на конфесионалното образование такова изискване не би могло да бъде поставено. Светският подход при преподаването на религия в училище не отхвърля обаче правото на религиозните общности да организират собствено конфесионално образование на базата на принципа на разделяне на държавата от религията (*Конституция*, чл. 13 (2); *Закон за вероизповеданията*, чл. 4 (1)). За разлика от тях, той има за задача да развие култура на толерантност и взаимно разбирателство между гражданите на една държава независимо от тяхната религиозна принадлежност. Приемането на конфесионалното образование в държавната образователна система не противоречи на принципа на нейната светскост само в случай че на учащите се предоставя възможност за избор (алтернативен учебен предмет) или отказ от получаване на религиозно образование.

От неконфесионалното образование трябва да се различават *междуконфесионалната образователна дейност* и междуконфесионалното взаимодействие в областта на образованието (организацията и функционирането на междуконфесионални училища, програми, интеррелигиозни проекти). Доста често такава дейност *не е светска* и не предполага задължително съблюдаване на условията, обозначени по-горе.

Проблемът за спазването на принципа за светскостта на училището и осигуряването на конституционните свободи на гражданите съставлява само една от страните на разглеждания въпрос. Освен това, за да бъде легитимно и политически коректно, религиозното образование трябва да бъде педагогически продуктивно. Затова е много важно да се отчита, че въпросът за организацията на образова-

телния подход по религия има, освен правови, и собствено педагогически аспекти, свързани с видовете религиозно образование.

Конфесионалното религиозно образование клони към интроспективните катехизични вероучителни форми на обучение, светското – към конфесионално неутралните културологични, сравнително-научни или развиващи.

Опитите да се очертаят основните разлики между училищното религиозно образование, висшето академично, професионалното богословското и енорийското, са довели до разбирането, че теорията и практиката на обучението по религия в училище не се описват с помощта на противопоставянето на вероучителния (конфесионалния) подход и научния (религиоведския). Съществува и още един, принципно различен подход, неконфесионален в основата си, но при това съществено отличаващ се от строго научния, религиоведски. Един от най-сполучливите опити за класификация, съответстваща на този концептуално нов поглед към трите типа религиозно образование, който стихийно започва да прониква в педагогическата практика от началото на 60-те години на миналия век, е предприет в Англия. Професорът на Бирмингамския университет Майкъл Гримит [5] предлага да се различават три пътя за получаване на религиозно образование:

- в религията (learning religion),
- за религията (learning about religion),
- от религията (learning from religion).

Първият, интроспективен път за изучаване практически съответства на разбирането на катехизичното образование и се осъществява в конфесионална форма. Вторият и третият са съществено различни начини за реализация на светското, необременено с конфесионални интереси религиозно образование. Терминът learning about religion в западноевропейската и американската педагогическа литература се използва най-често като синоним на религиоведско – неутрален, критически и изключително информативен подход към изучаването на религията. Основната идея на Гримит е, че в *научното* образование е необходимо да се различава и подходът, при който на преден план излиза не научният, а педагогическият елемент както в целеполагането, така и в методиката на обучение, и в професионалната етика на педагога. В методологично отношение такова *образо-*

вателно религиозно образование (тавтологично определение, използвано от самия Гримит) се различава от научното образование (в случая – от религиоведското) подобно на изучаването на литература в училище от литературоведското професионално образование. Основната цел на изучаването на литература в училище е не формиране на способности за научно изследване на текста (макар това също по изключение да може да бъде част от целта или второстепенна цел), а разширяването кръгозора на учащите се, възпитание на вкус и развитие на умствените способности, формиране на етични ценности и придобиване на нов източник за вдъхновение, поучение, утешение и духовен растеж. Така е и с религията. В този случай тя е не толкова в ролята на обект на наблюдение и анализ, колкото ресурс за развитие на личността. Ние се учим *от религията*, тъй като тя, както и изкуството и науката, има какво да предложи на растящата личност не само от гледна точка на обогатяването на знанията, но и от гледна точка на развитието на личните дарби и способности, формиране на цялостна картина за света, самостоятелна ориентация в духовните въпроси. Колегата на Гримит проф. Джон Хал пък предлага една съвсем кратка и проста трисъставна класификация: първият път на религиозно образование предполага подчинение на авторитета на вероизповедната традиция, вторият – на авторитета на науката, третият – на авторитета на педагогиката [6, 5].

Тази класификация се оказва много удобна, доколкото позволява по-отчетливо да се види същественото несъвпадение на двете изходни методологични предпоставки, с които може да се пристъпи към светското преподаване на религия – несъвпадение, произтичащо не само от различното разбиране на светскостта, колкото от различното разбиране на целите и същността на педагогическата дейност. Религиозната педагогика, освободена от опеката на църковните структури, се оказва свързана не с една, а с две нови и достатъчно различни парадигми, които си съперничат. Частните определения, с които педагозите от различни школи се опитват да охарактеризират различията в своите подходи, могат обаче да бъдат вменени в система. Представа за тази система дава *Таблица 1*, в която са представени най-често срещаните се в педагогическата литература определения за трите подхода.

Таблица 1. Три подхода към религиозното образование

Избран аспект	Определяне на подхода		
	„В” религията	„За” религията	„От” религията
<i>Организационно-правов</i>	Конфесионален	Неконфесионален (светски)	
<i>Дисциплинарен</i>	Доктринален (вероучителен)	Научен (религиоведски)	Педагогически (образователен)
<i>Функционален</i>	Инструктиращ	Информативен	Развиващ
<i>Аксиологичен</i>	Теоцентричен	Антропоцентричен	Педагогичен
<i>Гносеологичен</i>	Интроспективен	Обективен	Интерсубективен
<i>Методологичен</i>	Катехизични (вероучителен)	Феноменологичен (сравнителен)	Екзистенциален (конструктивен)
<i>Операционен</i>	Експлицитен с елементи на имплицитност	Експлицитен	Имплицитен + експлицитен
<i>Догматичност на подхода</i>	Догматичен	Антидогматичен	Адогматичен
<i>Критичност на подхода</i>	Некритичен	Критичен и неутрален	Критичен
<i>Форма на организация на знанията</i>	Формален	Системен	Емпиричен

Класификацията на Гримит след подлагането ѝ на ожесточена критика [вж., например: 3], постепенно влиза в международна професионална употреба. В Англия разделянето на неконфесионалното религиозно образование на две направления („about” и „from”) става официално. Основните директивни документи на местните органи на управление на образованието, фиксиращи религиозно-образователните стандарти в училищата, финансирани от държавата – така наречените съгласувани програми (Agreed Syllabus) – като правило, включват два паралелни блока от методически препоръки, съответстващи на двете учебни цели: информативната и развиващата. На основата на разделянето на двата основни образователни блока – *learning about* и *learning from* – се построява новият национален стандарт на религиозното образование в Англия [7].

Изключително важно е приемането и прилагането на подобен вид трисъставна класификация и от нашата педагогика, тъй като тя отразява неформално-правовите аспекти на организация на образователния процес, имуществените отношения и разпределението на властовите правомощия между заинтересованите страни, а вътреш-

ната същност на образователната дейност, нейните определящи черти, изходните позиции, на които се изгражда тази дейност, и идеалите, от които тя се вдъхновява и към които се стреми. Религията може да играе в училищното образование съществено различна роля, да има съществено различен статус и да се представя на учениците в напълно различна светлина. Разликата може да се обуславя от много фактори, но най-важен сред тях е форматът на взаимодействие на учащите се с предмета на изучаване, координирането на техните изходни позиции в образователното пространство. Класификацията на Гримит се гради именно на този признак. Религията се съотнася с учащия се или като неотделима част от неговата идентичност и социална среда, или като външен обект на изучаване, или като ресурс за развитие, притежаващ свое обективно измерение и значимост според субективното му приемане, подобно на естетическото чувство за прекрасното или на етическата категория истина.

От начина, по който се съотнася предмета на преподаване с личността на обучаемия, зависи и *какво* ще бъде или трябва да бъде за него религията в резултат на запознаването с нея. Това съотнасяне позволява да се предложат няколко други, *предметни* видове религиозно образование, които могат да бъдат разглеждани като проекция на *координационната* класификация на Гримит. Тя ясно обозначава изходните позиции на трите подхода. В съответствие с тази класификация религията може да се преподава на учениците:

- като закон,
- като факт,
- като дар.

Преподаването на религия като закон е най-познатият у нас педагогически подход. Самото наименование на училищното вероучение се свързва с предмета „Закон Божий”, който съдържа указание за неговия *законоучителен*, догматичен и нормативен характер, изхождащ от изповядване на автентично и непроменимо вероучение. Преподаването на религията като факт е израз, който вече има международна употреба. То предполага дистанцирано, „обективно и научно” изследване феномена на религията в различни дискурси (културологичен, исторически, сравнително-религиоведски и др.), което не включва нито оценъчни съждения, нито активизация в емоционален план. Фактът тук не е съдържанието на вярванията, а самото им съществуване, за което е необходимо учениците да бъдат колкото е

възможно по-обективно информирани. Накрая, религията като дар, подарък за детето, е концепция, разработена от Джон Хал. Амбивалентността на думата „дар“ подчертава диалектичната субектно-обектна природа на религията. Религията е едновременно както това, което е заложено в човека като потенциал, талант или вродена дарба, подлежаща на разкриване, така и това, което може да му се даде отвън.

Представата за религията като закон и норма на живот прави процеса на запознаване с нея процес на социализация по преимущество, въвеждане на учащия се в начина на живот, приет от общността. Представата за религията като факт от външната действителност, наблюдаван от страни, превръща религиозното образование във вид научноизследователска дейност. Представата за религията като за дар представя разбирането на училището като място за духовно обогатяване на детето, насочва преподаването към задачата за развитие на личността, т.е. издига на първи план именно педагогическите задачи.

Отделянето на особено, *педагогическо* направление в религиозното образование – изучаването или преподаването на религията като дар – има важно теоретично значение. Исторически то първо е открило възможност в образователната практика да се излиза извън принципите на строгата обективност и критичност, свойствени на научния подход, и по този начин е допринесло за съдържателното обогатяване на религиозното образование. Най-важен недостатък на неконфесионалните модели, практикувани в Европа до 70-те години на XX век, се състои именно в това, че стремежът към обективност в преподаването заставя педагозите да се отказват от задълбочаване в предмета, поради страх от емоционални оценки. Ако учителят е задължен да спазва преди всичко пълен неутралитет и обективност при представяне на различните религии, преподаването в най-добрия случай се превръща в сухо академично изброяване на факти, а в най-лошия – в най-общи разсъждения, че всички религии са добри и по принцип всички се покланяме на един Бог. По такъв начин от запознанството със света на религията при неконфесионалния подход се отстранява най-важната за цялото училищно образование *екзистенциална* съставка – възможността за искрен диалог на учениците с учителя, възможността за получаване на съвет и отговор на жизненоважни въпроси, възможността за получаване на вдъхновение от непосредствената среща с човека с дълбока вяра и т.н. Докато в

ученето „от религията” активното включване в личен план, индивидуалната субективна оценка на учащите се в образователния процес става главна задача.

Преносът на акцента в образователния процес от научния към педагогическия елемент допринася и за повишаване ролята на педагогическите дисциплини при подготовката на учителските кадри. Във връзка с това, че учителят по религиозно образование в Европа традиционно се подготвя в богословските факултети, където преобладава специална богословска подготовка, проблемът за недостатъчния дял на педагогическото образование в тях става актуален проблем.

Появата на новото педагогическо направление в религиозното образование представлява преход към друга религиозно-педагогическа парадигма, в рамките на която се планира път за преодоляване на антагонистичния дуализъм на светскостта на училището и личната религиозност на учащите се, на обективното знание и субективната вяра, а заедно с това се прави решителна стъпка към премахване на особеното положение на религията сред другите училищни предмети. Много от идеите, лежащи в основата на тази парадигма, изглеждат утопични и педагозите, които ги развиват, са упрекувани, че искат да съвместят несъвместимото. Ако се говори отвлечено и се оперира с недостижими идеали, такъв скептицизъм е напълно оправдан. Но тогава първият, професионален път на изучаване на религия в светското училище, се оказва етически неприемлив, а вторият, научният, – гносеологически невъзможен. По отношение на училищната практика и трите пътя са доказали както своето право на съществуване, така и необходимостта от интеграция помежду си. Образование, поело по първия или втория път, е педагогически продуктивно и се оказва *добро* само доколкото осъществява движение по третия път, доколкото открива възможност за ученика да научи нещо *от религията*, да открие за себе си религията като източник за растеж, *като дар*. Третият път изглежда по-малко реалистичен, отколкото първите два, но това е така само на пръв поглед. Неговата вътрешна противоречивост съответства на реално съществуващите противоречия в отношенията на светското общество и религиозните институции, училището и църквата, културата и религията, убежденията и вярата. Ето защо това е пътят, който се оказва най-адекватен не само на реалиите на съвременното секуларизирано плуралистично общество, но и на идеите на училището.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Андонов, Б.* Религиозното обучение в България в началото на третото хилядолетие. С., 2005.
2. *Козырев, Н.* Религиозное образование в светской школе – теория и международный опыт в отечественной перспективе. Санкт-Петербург, 2005.
3. *Attfield, David G.* Learning from Religion // *British Journal of Religious Studies*, 1996, V. 18 (2), p. 78–84.
4. *Christian Grethlein.* Religionspädagogik. Berlin, New York, 1998.
5. *Grimmit, Michael.* When is Commitment a Problem in Religious Education? // *British Journal of Religious Studies*, 1981, V. 29 (1), p. 42–53.
6. *Hull, John M.* The Contribution of Religious Education to Religious Freedom: A Global Perspective // *Religious Education in Schools: Ideas and Experiences from around the World*, IARF, 2001, p. 1–8.
7. *Religious Education.* The non-statutory national framework. 2004.

РЕЛИГИОЗНОТО ОБРАЗОВАНИЕ ДНЕС – ТИПОВЕ И ПОДХОДИ В СЪВРЕМЕННАТА ПЕДАГОГИЧЕСКА ПРАКТИКА

МАГДАЛЕНА ЛЕГКОСТУП

Резюме

В статията се определят основните видове религиозно образование днес. Прави се критичен анализ на състоянието му в европейски контекст и се извеждат педагогическите подходи към неговото осъществяване. Представените в текста проблеми обосновават необходимостта от приемането и прилагането в българската педагогика на съвременното разбиране за обучението по религия, което отразява тенденциите в развитието на европейското училищно религиозно образование и очертава една нова религиозно-педагогическа парадигма, в рамките на която се планира път за преодоляване на антагонистичния дуализъм на обективното знание и субективната вяра, а заедно с това се прави решителна стъпка към премахване на особеното положение на религията сред другите училищни предмети.

Ключови думи: религиозно образование, конфесионално образование, неконфесионално (светско) образование, педагогически подходи.

RELIGIOUS EDUCATION TODAY - TYPES AND APPROACHES IN CONTEMPORARY PEDAGOGICAL PRACTICE

MAGDALENA LEGKOSTUP

Summary

The article defines basic types of religious education today. It critically analyzes its situation in the European context and presents the pedagogical approaches to its implementation. The problems that are presented in the text motivate the added adoption and implementation from Bulgarian pedagogy of modern understanding about the religious education in school which reflects the trends in European school religious education and delineates the a new religious-pedagogical paradigm, in which it is planned way to overcome the antagonistic dualism of objective knowledge and subjective faith, and together with it a decisive step towards the abolition of the particular situation of religion among other school subjects.

Key words: religious education, confessional education, confessional (secular) education, pedagogical approaches